

UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA TALABALARNING O'Z-O'ZINI RIVOJLANTIRISH VA MUQOBIL FIKRLASH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Munavvarxonova Mahliyoхon Muzaffarxon qizi

Nizomiy nomidagi O'zMPU, “Pedagogika” kafedrası stajyor o'qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23367184>

Annotatsiya: Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarning o'z-o'zini rivojlantirish va muqobil (kritik hamda kreativ) fikrlash kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy-metodologik va amaliy masalalari tadqiq etiladi. Zamonaviy ta'lim sharoitida axborot oqimining jadallashuvi hamda mehnat bozori talablarining o'zgarishi sharoitida talabalarda mustaqil ta'lim olish, o'z ustida ishlash hamda muammoli vaziyatlarda noan'anaviy va muqobil yechimlarni topish ko'nikmalarini rivojlantirish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, maqolada kompetensiyaviy yondashuv va pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: uzluksiz ta'lim, o'z-o'zini rivojlantirish, muqobil fikrlash, kompetensiya, tanqidiy fikrlash, refleksiv yondashuv, pedagogik texnologiyalar, mustaqil ta'lim

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ САМОРАЗВИТИЯ И АЛЬТЕРНАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ В СИСТЕМЕ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В статье рассматриваются теоретико-методологические и практические аспекты формирования компетенций в области саморазвития и альтернативного (критического и творческого) мышления у будущих специалистов в системе непрерывного образования. Описываются механизмы развития у обучающихся навыков самостоятельного обучения, самосовершенствования и поиска нетрадиционных или альтернативных решений проблемных ситуаций – навыков, необходимых в условиях стремительного роста потока информации и меняющихся требований рынка труда в современном образовательном пространстве. Кроме того, в статье представлены практические рекомендации по эффективному применению компетентностного подхода и педагогических технологий.

Ключевые слова: непрерывное образование, саморазвитие, альтернативное мышление, компетенция, критическое мышление, рефлексивный подход, педагогические технологии, самостоятельное обучение

DEVELOPING STUDENTS' SELF-DEVELOPMENT AND ALTERNATIVE THINKING COMPETENCIES IN THE CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM

Abstract: This article examines the theoretical-methodological and practical aspects of fostering self-development and alternative (critical and creative) thinking competencies among future specialists within the continuous education system. It outlines mechanisms for developing students' skills in independent learning, self-improvement, and finding non-traditional or alternative solutions to problematic situations—skills essential amidst the accelerating flow of information and evolving labor market demands in the modern educational landscape. Additionally, the article offers practical recommendations on the effective application of the competency-based approach and pedagogical technologies.

Keywords: *continuous education, self-development, alternative thinking, competence, critical thinking, reflective approach, pedagogical technologies, independent learning*

Jahon ta’lim makonida sodir bo’layotgan globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlari uzluksiz ta’lim tizimining mazmuni hamda maqsad-vazifalarini tubdan qayta ko’rib chiqishni tazozo etmoqda. Zamonaviy Oliy ta’lim muassasalarining (OTM) asosiy vazifasi faqatgina tayyor bilimlarni uzatish emas, balki talabalarda mustaqil bilim olish, axborotlarni tahlil qilish hamda noaniqlik va tez o’zgaruvchan sharoitlarda to’g’ri va muqobil qarorlar qabul qila olish kompetensiyalarini shakllantirishdan iboratdir.

Uzluksiz ta’lim konsepsiyasi insonning butun umri davomida shaxsiy va professional o’sishini nazarda tutadi. Bu jarayonda o’z-o’zini rivojlantirish kompetensiyasi shaxsning o’z ichki imkoniyatlarini anglash, maqsad qo’ya bilish, o’quv va kasbiy faoliyatini rejalashtirish hamda baholash qobiliyatini ifodalaydi. Shuning bilan birga, muqobil fikrlash (alternative thinking) shaxsga har qanday muammoga bir necha nuqtai nazardan qarash, standart qoliplardan chiqish va nostandart yechimlarni ilgari surish imkoniyatini beradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – uzluksiz ta’lim tizimida talabalarning o’z-o’zini rivojlantirish va muqobil fikrlash kompetensiyalarini shakllantirishning samarali pedagogik shart-sharoitlari hamda texnologiyalarini nazariy va amaliy jihatdan asoslab berishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, kompetensiyaviy va faoliyatli yondashuvlar, ilmiy adabiyotlarni va me’yoriy-huquqiy hujjatlarni qiyosiy-mantiqiy tahlil qilish, pedagogik kuzatuv hamda model va ssenariylarni loyihalash usullaridan foydalanildi.

Psixologiya va pedagogika fanida o’z-o’zini rivojlantirish hamda mustaqil fikrlash masalalari xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan turli rakurslarda o’rganilgan. Xususan, o’z-o’zini yo’naltirilgan ta’lim (Self-Directed Learning) nazariyasi M. Knowles va R. M. Gagné ishlarida o’z aksini topgan. Tanqidiy va kreativ fikrlash hamda muqobil yechimlarni izlash masalalari E. de Bono (mantiqiy va yonlama fikrlash nazariyasi), J. Guilford va P. Torrance tadqiqotlarida atroflicha tahlil qilingan.

O’zbekiston pedagogika fanida uzluksiz ta’lim tizimini takomillashtirish va talabalarning kasbiy kompetentligini oshirish bo’yicha N.A. Muslimov, Sh.S. Sharipov, R.H. Jo’rayev kabi olimlar tomonidan salmoqli ilmiy izlanishlar olib borilgan. Biroq, uzluksiz ta’lim zanjirida aynan *o’z-o’zini rivojlantirish* va *muqobil fikrlash* kompetensiyalarining sinergik hamkorligini pedagogik mexanizm sifatida tadqiq etish bugungi kunda ham dolzarb bo’lib qolmoqda.

1. O’z-o’zini rivojlantirish va muqobil fikrlash kompetensiyalarining strukturaviy komponentlari

Talabalarda o’z-o’zini rivojlantirish va muqobil fikrlashni shakllantirish murakkab va ko’p bosqichli jarayon bo’lib, u bir-biri bilan chambarchas bog’liq bo’lgan quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

1. Motivatsion-qadriyatli komponent: Talabaning o’z ustida ishlashga, yangi bilimlarni egallashga bo’lgan ichki ehtiyoj va qiziqishi, shaxsiy va kasbiy kamolotga intilishi.

2. Kognitiv komponent: Muammoli vaziyatlarni va axborotlarni tahlil qilish uchun zarur bo’lgan bilim va intellektual ko’nikmalar majmui.

3. Faoliyatli-amaliy komponent: Olingan bilimlarni amaliyotda qo’llash, muammoli vaziyatlarda muqobil ssenariylarni ishlab chiqish va eng maqbulini tanlash ko’nikmalari.

4. Refleksiv-baholash komponent: O’z faoliyati natijalarini xolis baholash, xatolarni tahlil qilish, shaxsiy sifatlar va bilimlardagi bo’shliqlarni anglash (self-reflection).

2. Muqobil fikrlashni shakllantirishda pedagogik shart-sharoitlar va interfaol texnologiyalar

Muqobil fikrlash – bu muammoga bir tomonlama emas, balki turli rakurslardan qarash, an’anaviy qoliplarga tanqidiy yondashish va bir nechta mantiqiy yechimlarni bir vaqtning o’zida ko’ra bilish qobiliyatidir. Bu kompetensiyani shakllantirish traditional (passiv) ma’ruzalar formatida samarali kechmaydi.

Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, muqobil fikrlashni rivojlantirishda quyidagi interfaol va muammoli ta’lim texnologiyalari yuqori samara beradi:

- Ssenariyli keys-stadi (Case-study): Talabalarga yagona va aniq javobi bo’lmagan haqiqiy kasbiy muammoli vaziyatlar taqdim etiladi. Talabalar guruhlarda muammoning kamida 3–4 xil muqobil yechimini ishlab chiqishlari va ularning afzallik hamda xatarlarini (SWOT-tahlil) asoslab berishlari kerak.
- E. de Bononing "Olti o’ylash qalpoqchasi" (Six Thinking Hats) usuli: Ushbu usul talabalarga bir masalaga turli pozitsiyalardan (faktlar, emotsiyalar, xatarlar, pozitiv jihatlar, kreativlik, boshqaruv) qarashni o’rgatadi va fikrlashning bir tomonlama bo’lib qolishiga yo’l qo’ymaydi.
- Mind Mapping (Aqliy xaritalar) va Brainstorming (Aqliy hujum): Fikrlarni erkin bayon etish, nostandart gipotezalarni ilgari surish va g’oyalar o’rtasida mantiqiy bog’liqlik zanjirini yaratishga xizmat qiladi.

3. Uzluksiz ta’limda o’z-o’zini rivojlantirish mexanizmlarini faollashtirish

Uzluksiz ta’lim zanjirida talabaning o’z-o’zini rivojlantirishini ta’minlash uchun ta’lim jarayoni "O’qituvchi markazlashgan" modeldan "Talaba markazlashgan" (Student-Centered Learning) modelga to’liq o’tishi shart. Bunda quyidagi vosita va mexanizmlar muhim o’rin tutadi:

1. Individual ta’lim trayektoriyasini yaratish: Talabalarga tanlov fanlari hamda mustaqil ta’lim topsiriqlarini o’z qiziqishlari va kelajakdagi kasbiy maqsadlariga mos holda rejalashtirish imkonini berish.
2. Raqamli ta’lim muhitidan foydalanish: MOOC (Massive Open Online Courses) platformalari (Coursera, edX kabi), LMS tizimlari (Moodle) orqali talabaning mustaqil bilim olish va o’z-o’zini nazorat qilish ko’nikmalarini shakllantirish.
3. E-Portfolio texnologiyasi: Talabaning o’quv va ilmiy yutuqlari, tayyorlagan loyihalari hamda refleksiv hisobotlarini elektron shaklda to’plab borishi uning shaxsiy o’sishini vizual kuzatish va baholash imkonini beradi.

Olib borilgan nazariy tahlil va pedagogik kuzatishlar natijasida uzluksiz ta’lim tizimida talabalarining o’z-o’zini rivojlantirish va muqobil fikrlash kompetensiyalarini samarali shakllantirish bo’yicha quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

1. O’quv dasturlari va sillabuslarni variativlashtirish: Fan dasturlariga standart ma’ruza soatlarini qisqartirgan holda, mustaqil ta’lim hamda amaliy-seminar mashg’ulotlarida muammoli vaziyatli topsiriqlar va loyihaviy ta’lim (Project-Based Learning) ulushini kamida 40-50% ga oshirish.
2. Pedagog xodimlarning fasilitatorlik ko’nikmalarini oshirish: OTM professor-o’qituvchilarini talabalarda muqobil fikrlashni rag’batlantiruvchi Sokratik muloqot, debatlar va kognitiv interfaol metodlarni qo’llash bo’yicha malakasini oshirish.
3. Refleksiv muhitni yaratish: Har bir fan va modul yakunida talabalar tomonidan o’zlarining erishgan yutuqlari va yo’l qo’ygani xatolarini tahlil qiluvchi *Self-reflection* (o’z-o’zini tahlil) hisobotlarini topshirish amaliyotini joriy etish.
4. Kreativ va analitik to’garaklarni tashkil etish: OTMlarda talabalarining munozara va debat klublari, Case-club hamda startap-inkubatorlardagi ishtirokini rag’batlantirish.

Uzluksiz ta'lim tizimida talabalarning o'z-o'zini rivojlantirish va muqobil fikrlash kompetensiyalarini shakllantirish zamonaviy ta'limning eng ustuvor va strategik yo'nalishlaridan biridir. Mehnat bozorida yuqori raqobatbardoshlikka ega bo'lgan shaxs faqatgina ma'lum bir bilimlar bazasiga ega bo'lgan emas, balki doimiy ravishda o'z bilimi va ko'nikmalarini yangilab boruvchi, har qanday murakkab vaziyatda muqobil yechimlarni topa oladigan mutaxassisdir.

O'z-o'zini rivojlantirish va muqobil fikrlash kompetensiyalari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'z-o'zini rivojlantirish shaxsga doimiy izlanish va motivatsiya bersa, muqobil fikrlash uning intellektual moslashuvchanligi hamda kreativligini ta'minlaydi. Ushbu jarayonni ta'lim amaliyotiga tizimli va bosqichma-bosqich joriy etish OTMlarda ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muslimov N.A. va boshqalar. *Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi*. Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013. – 208 b.
2. Sharipov Sh.S. *Talabalarning ixtirochilik ijodkorligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari*. Nazariya va amaliyot. – Toshkent: TDPU, 2012. – 140 b.
3. Bono E. de. *Six Thinking Hats*. – London: Penguin Books, 2000. – 176 p.
4. Knowles M. S. *Self-Directed Learning: A Guide for Learners and Teachers*. – New York: Association Press, 1975. – 135 p.
5. Guilford J. P. *The Nature of Human Intelligence*. – New York: McGraw-Hill, 1967. – 538 p.
6. Jo'rayev R.H., Ziyomuhamedov B. *Uzluksiz ta'limda pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent: O'zbekiston, 2018. – 192 b.